

УДК 323.11 (477)

О.Г.Шевчук

ТУРЕЦЬКИЙ ФАКТОР ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В КРИМУ

Регіональний філіал Національного інститута стратегічних
исследований в г.Симферополі

Анотація: Стаття присвячена аналізу деяких змін у підходах турецьких офіційних кіп до проблеми повернення й облаштування кримських татар, що наступили після завершення "ери С. Деміреля". Мова йде, зокрема, про визнання Туреччиною ролі України в процесі повернення репатріантів до Криму, що відкриває нові перспективи для україно-турецького співробітництва в сфері підтримки цього процесу.

Ключові слова: етнос, інтеграція, національна держава, міжнародна згода, національна меншість.

Серед чинників, які відіграють значну роль в процесі формування етнополітичної складової сучасного геополітичного становища регіону, чільне місце належить сусідському положенню території. Туреччина – один із активних геополітичних сусідів Криму. Турецький вплив на соціальні процеси в автономії має різноманітні аспекти. Найчастіше його аналізують політологи, економісти і зовсім рідко соціогеографи [1,2,3]. Між тим, роль Туреччини в сучасному Криму неодмінно зв'язується з рішенням проблеми етнополітичної стабільності в автономії. Зміст цієї проблеми досить широкий, але дослідники найчастіше виділяють її кримськотатарський аспект.

Туреччина завжди проявляла серйозну зацікавленість у кримськотатарській проблемі, однак якщо це майже ніяк не позначалося на її відносинах із Радянським Союзом, то сьогодні про це можна говорити як про помітний фактор україно-турецьких взаємостосунків. Виходячи з цього, **метою** публікації є ознайомлення та аналіз динаміки відносин між Туреччиною та Україною в період після розпаду Радянського Союзу відносно сучасного стану кримськотатарського народу в Криму.

Урядові й суспільні кола Туреччини із самого початку процесу повернення кримських татар до Криму наприкінці 1980-х - початку 90-х років з великою увагою стежили за його розвитком, здійснюючи моральну й матеріальну підтримку кримськотатарським політичним силам, які боролися за повернення. Такий підхід перебував у руслі загальної стратегії Анкари, спрямованої на підтримку тюркських суспільних і культурних рухів в інших країнах. При цьому варто зазначити, що "традиційна" позиція Туреччини відносно кримськотатарської проблеми, яка була офіційно озвучена ще на початку процесу повернення репатріантів, не відрізнялася особливою конструктивністю й зводилася до того, що перспективи розвитку співробітництва між Туреччиною й Україною недвозначно пов'язувалися із задоволенням українським урядом вимог кримських татар. Цей підхід використовувався як засіб тиску Туреччини на уряд України й, по суті, являв собою форму втручання іноземної держави во внутрішні справи України.

Так, вже в березні 1993 р. Надзвичайний і Повноважний посол Турецької Республіки в Україні Аджар Гермен у своєму інтерв'ю газеті "Заман" відверто заявив: "Питання про те, наскільки гарними будуть відносини Туреччини з Україною, безпосередньо пов'язане із Кримом. Кримські татари могли б бути сполучною ланкою для поліпшення цих взаємин". У вересні 1994 р. М. Джемільєв у спеціальному листі дякував Президентові Туреччини С. Демірелю за проголошення їм на сесії Великих Національних Зборів Туреччини (ВНЗТ) проблеми відновлення прав кримськотатарського народу як частини довгострокової політики Турецької Республіки. А от цитата з Доповіді про внутрішню й зовнішню політику, зробленої Президентом Турецької республіки С. Демірелем на відкритті чергової сесії Великих Національних Зборів (парламенту) Туреччини у вересні 1994 року: "Відтепер кримськота-

тарське питання, не даючи приводу для занепокоєння ні однієї із суміжних країн, зайняло місце на порядку денному Туреччини" [4]. У лютому 1995 р. Президент Туреччини Сулейман Демірель мотивував своє побажання про включення глави Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемілева до складу української делегації до Туреччини, тією обставиною, що "це дозволило б обговорити разом з Україною практичні заходи щодо вирішення економічних і політичних аспектів кримськотатарської проблеми, у тому числі питання юридичного визнання Меджлісу й можливості перетворення АРК на кримськотатарську національну автономію у складі Української держави"[5].

Слід зазначити, що представників Меджлісу кримськотатарського народу в Туреччині в 1990-х роках приймали на самому вищому рівні, як офіційні державні делегації. Мав місце навіть випадок, коли М. Джемілев (а не мер міста або яка-небудь офіційна особа) вів переговори про встановлення побратимських відносин між Бахчисараєм і турецьким містом Чаталджа, а також разом з Міністром охорони здоров'я України підписав протокол про будівництво в Криму турецької фабрики по виробництву медикаментів[6].

Візит Джемілева до Туреччини в 1996 році був взагалі досить курйозним: незважаючи на те, що лідер Меджлісу прибув у складі офіційної делегації, яку очолював тодішній кримський прем'єр А. Демиденко, саме його сприйняли в Туреччині як вищу посадову особу Криму.

Традиційна підтримка колишнім турецьким керівництвом політичних амбіцій етнічних націоналістів Меджлісу, відкривала перед ними можливість активного використання "турецького фактору" як засобу етнічної мобілізації кримських татар і одночасно - як зовнішнього фактору тиску на владу в Україні. "Як керівництво України буде ставитися до кримських татар, так і будуть складатися відносини незалежної України з тюркським миром", - підкреслював лідер Меджлісу М. Джемілев. Ще більш виразно про свої надії у відношенні турецького "старшого брата" М. Джемілев заявив під час візиту президента Туреччини до Криму в травні 1998 р. На прийомі в Бахчисарайському палаці, влаштованому на честь С. Деміреля, голова Меджлісу сказав: "Це перший випадок відвідування Криму настільки високим гостем з тих пір, як наші священні землі перейшли до рук іноземців... Дасть Бог, за допомогою Туреччини ми найближчим часом власну землю знов зробимо нашою Батьківщиною й побудуємо тут нашу національну республіку"[7].

Досвід такого "будівництва" активно запозичувався Меджлісом кримських татар, зокрема на Кіпрі. Ще на початку 1993 року М. Джемілев разом з тодішнім керівником Гагаузької республіки (Молдова) С.Топалом зробив візит до Турецької республіки Північного Кіпру (після окупації турецькими військами північної частини Республіки Кіпр в 1975 році тут було проголошено так звану "Турецьку федеративну державу Кіпр". В 1983 р. окупована турецькими військами територія острова - 40% його площі - одержала назву "Турецька республіка Північний Кіпр"). Кримськотатарська й гагаузька делегації були прийняті главою Північного Кіпру Рауфом Денкташем та іншими вищими посадовими особами цієї незвіданої держави [8].

Хоча в цілому ніяких серйозних протиріч між Україною та Туреччиною по питанню щодо кримських татар не виникало, "Ера Деміреля" характеризувалася саме таким "заступницьким" підходом стосовно кримських татар, що явно не відповідав ролі України в справі їхнього повернення та облаштування. Багато в чому це пояснювалося позицією певних українських політичних кіл, які прагнули створити в особі кримськотатарських організацій противагу потенційному "проросійському" сепаратизму. Ці кола фактично заохочували прямі контакти кримськотатарських лідерів з турецькими суспільними й урядовими структурами і не заперечували проти встановлення своєрідної "опіки" з боку останніх.

Однак, з початку XXI століття ми можемо говорити про певну зміну позиції турецького керівництва в кримськотатарському питанні (і, певною мірою, взагалі в україно-турецьких взаєминах). Ці зміни були пов'язані із цілою низкою факторів:

по-перше, з об'єктивним підвищенням геополітичного статусу України в результаті реалізації зовнішньополітичного курсу країни на інтеграцію з ЄС та НАТО. Посилення ролі України як стратегічного партнера США, ЄС та Росії в процесі створення структури євроазіатської системи колективної безпеки й боротьби з міжнародним тероризмом;

по-друге, з лінією турецького керівництва на інтеграцію в Європу, і у зв'язку із цим, на прагнення скоординувати відносини із сусідами таким чином, щоб вони не викликали підозри в підтримці "екстремістських" рухів у сусідніх державах, нарешті,

по-третє, очевидною стала безплідність політичних установок етнічних націоналістів Меджлісу на створення в скільки-небудь близькому майбутньому автономного національно-територіального державного утворення в Криму.

Нові підходи в позиції турецької сторони виявилися вже під час візиту нового Президента Туреччини до України в 2003 році. 19 червня Президент А.Н. Сезер виступив у Києві перед депутатами Верховної Ради України. Висловлюючи глибоку подяку українському народові за безкорисливу допомогу в поверненні й облаштуванні депортованих в 1944 р. кримських татар і їхніх нащадків, він заявив: "Кримські татари, яких Україна, показуючи приклад всьому людству, сердечно приймає назад у свої обійми, є вірними громадянами України й важливим дружнім мостом між нашими країнами". Той же лейтмотив лунав в інтерв'ю А. Сезера, котре він дав після повернення до своєї країни в аеропорті Анкари: "Як я й підкреслював на своїх зустрічах в Україні, ми будемо продовжувати надавати необхідну допомогу уряду України в рішенні проблем кримських татар" [9].

20 червня 2003 р. у рамках державного візиту до України Президент Туреччини А.Н. Сезер відвідав Автономну Республіку Крим. Відразу ж після прибуття до Сімферополю він заявив, що "Крим є історичним символом дружби й співробітництва між Туреччиною й Україною, посилення незалежності, територіальній цілісності й стабільності, якій ми приділяємо велике значення". Офіційною метою візиту було ознайомлення із проблемами кримських татар. "Я буду відчувати гордість, передаючи привіт нашим кримським родичам від їхніх братів у Туреччині" - заявив А. Сезер [10].

У ході візиту президент Туреччини провів переговори з керівництвом автономії та членами Меджлісу кримськотатарського народу. На зустрічі А. Сезера з Головою ВР АРК Б.Дейчем і Головою РМ АРК С. Куніциним, яка проходила у гостьовому будинку аеропорту, обговорювалися питання допомоги в облаштуванні кримських татар з боку Туреччини, перспективи розвитку торгово-економічних та гуманитарно-культурних зв'язків між Україною й Туреччиною, і "особливо між Кримом і Туреччиною" [11].

Потім офіційна делегація направилася безпосередньо до Бахчисараю, де Президент Туреччини відвідав ханський палац-музей, могили кримських ханів, меморіальний комплекс "Зинджирли медресе", музей Ісмаїла Гаспринського і провів зустріч із кримськотатарською громадськістю. На зустрічі говорилося про необхідність більш тісних партнерських відносин між Україною й Туреччиною, про створення україно-турецького вузу, про взаємне визнання дипломів вищих навчальних закладів Туреччини й України, про проблеми безробіття серед кримських татар і необхідність інвестицій, про допомогу Туреччини в рішенні житлової проблеми та ін [12].

Треба відзначити, що реакція преси (у тому числі й таких критично орієнтованих видань як, наприклад, "Кримський час") на візит президента Туреччини в Крим була досить стриманою. У цілому повідомлення місцевих газет носили переважно інформаційний характер.

Заява Президента Туреччини, яку він зробив в аеропорті Сімферополя, про те, що його країна "схвалює лінію поводження України, яка надає допомогу в поверненні на батьківщину наших братів кримських татар", свідчить про істотну зміну офіційної позиції Туреччини до проблеми репатріації й інтеграції кримських татар в Україні.

Цікаво, що цей візит викликав досить скептичну оцінку з боку М. Джемілева, який в інтерв'ю журналістам у Сімферополі заявив: "Нічого особливого не чекаємо від візиту, оскільки ніяких попередніх домовленостей на цей рахунок не було" [10]. Однак, це не здається дивним, якщо врахувати, що лінія кримськотатарських етнічних націоналістів, націлена на створення власної національної держави, як і раніше, залишається головним політичним завданням національного руху. І сьогодні активні функціонери кримськотатарського національного руху не приймають концепції інтеграції кримських татар у кримський соціум, продовжують (незважаючи на "відхід" у Київ свого головного опонента, лідера кримських комуністів Л.Грача) розглядати місцеву владу в якості свого головного "ворога". Так, керівник політико-правового управління Меджлісу Н. Бекіров в інтерв'ю газеті "Півострів" підкреслив: "В Україні, як у держави, немає бажання зважати на існуючі етнічні проблеми". Лідер Організації кримськотатарського національного руху (ОКНР) Е. Хайреддінов в інтерв'ю в газеті "Голос Криму" заявив: "Не припускаю інтеграції корінного народу в якісь суспільства. Ми в Криму й в Україні не національна меншість". У статті Н. Біязової "Національна ідея. До питання про ідеологічну концепцію кримських татар" затверджується, що "кримськотатарський народ до початку XVIII століття мав потужну, розвинену, з визначе-

ними інститутами влади державу, величезну за тим часом", а сьогодні входження в державні органи влади на основі чинного законодавства, "нічого не дало самому народу ні в політичному, ні в економічному, ні в моральному плані". Автором ставиться завдання домогтися державності для кримських татар "всіма способами, спираючись на положення відповідних міжнародних організацій, як: Декларація ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам, які підпали колоніальному захопленню, і іншим документам такої користі"[13].

Симптоматично, що такої ж позиції дотримується й так звана антімеджлісовська опозиція. Наприклад, представник партії "Мілет" Р. Аблаєв в інтерв'ю газеті "Голос Криму" заявив: "Мене завжди обурюють подібного роду документи, у яких підкреслюється, що в Криму проживають представники більш ста національностей ... державність може створити тут тільки той народ, що є корінним, а саме кримські татари. І поки це питання не буде вирішене, говорити про міжнародну згоду нема рації. Це просто черговий обман"[14].

Таким чином, підкреслено позитивна оцінка Президентом Туреччини ролі України в рішенні проблеми повернення, облаштування, адаптації й інтеграції кримськотатарських репатріантів певною мірою вступила в протиріччя з "традиційною" лінією лідерів кримськотатарського національного руху, яка заперечує досягнуті Україною позитивні зрушення у вирішенні цієї проблеми. Тим часом, позиція офіційних кіл Туреччини стосовно кримськотатарського руху і його вимог, яка проявилася останнім часом, відбиває й зміни, які мають місце в підходах і їх реалізації з боку певної частини кримськотатарських політичних діячів.

Досить красномовним свідченням справедливості останньої тези стала опублікована газетою "Авдет" напередодні візиту в Крим Президента Туреччини стаття відомого кримськотатарського діяча, керівника політико-адміністративного відділу Меджлісу Н. Бекірова із симптоматичною назвою "Простого рішення нашої проблеми немає". Автор, який в інших випадках висловлювався досить радикально, цього разу відкрито визнав, що "... у текстах конституцій різних років видання ніде не було написано, що Кримська АРСР - це національна державність кримських татар. Такого, - пише він, - не було ні в одній радянській конституції". Торкаючись питання про гарантоване представництво кримських татар у місцевому парламенті, мабуть, уперше в кримськотатарській пресі Н. Бекіров підкреслив марність вимоги для кримських татар половини або навіть однієї третини місць у регіональному парламенті. На його думку, з огляду на прецеденти міжнародного права, "реально досяжною є вимога пропорційного представництва". Головна проблема, що вимагає невідкладного рішення вже сьогодні, це - погроза асиміляції, а протидія їй являє собою завдання не стільки політичне, скільки культурне й соціально-економічне. У цілому перспектива відновлення "всієї сукупності прав кримськотатарського народу" оцінюється їм досить скептично. "І якщо через 200 років, - пише Н. Бекіров, - ми доможемося чогось дійсно гідного нашого народу, це було б непоганим результатом" [15].

Безумовно, певна зміна акцентів з боку офіційних кіл Туреччини в трактуванні кримськотатарського питання здатна вплинути як на поліпшення міжнародного політичного "клімату" у Криму, так і на подальший розвиток україно-турецьких відносин. Сучасна Туреччина, як союзник США в їхній антитерористичній діяльності, сама зіштовхується з погрозою з боку різного роду екстремістських націоналістичних рухів на своїй території. Україна й Туреччина, як досить близькі до зон "гарячих" конфліктів держави, виявляються як би в одному човні, оскільки небезпека поширення тероризму й екстремізму на їхній території стає все більш реальною. Особливо актуальною ця небезпека стає через безпрецедентний розвиток радикальних ісламських рухів, від впливу яких аж ніяк не вільна й кримськотатарська спільнота. У цих умовах перехід у діалозі України й Туреччини по кримськотатарській проблемі від політичних до соціально-економічних питань виглядає як досить конструктивна тенденція.

Нам здається дуже важливим зосередити всі наявні в Криму інтелектуальні зусилля науковців – географів, істориків, політологів, економістів – на розробці реалістичних оцінок важливої тенденції в геополітичному просторі Криму і України – посиленню впливу Туреччини на розвиток етнополітичних процесів в українському секторі Причорномор'я.

Література:

1. Григорьянц В. Турецкий фактор в геополитике Украины // Крым. – 2004. - № 1/4. – С.11-12.
2. Мхитарян Н.І. Шлях Туреччини до Євросоюзу у контексті євроінтеграційних прагнень України // Стратегічна панорама. – 2005. - № 1. – С. 63-66.

3. Вятч А. Турки в географии хаоса. – М., 2001, с.10-21.
4. Голос Крыма. – 1994. - № 37.
5. Краткая хроника деятельности Меджлиса крымскотатарского народа // Авдет. – 1993. - 11 марта.
6. Габриелян О., Ефимов С., и др. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство.- Симферополь. - 1998, с. 199.
7. Къырым. – 1998. - 30 мая.
8. Мальгин А.В. Крымский узел. – Симферополь. - 2000, с.140
9. Полуостров. – 2003. - №21.
10. Крымское агентство новостей. – 2003. - 20 июня.
11. Крымские известия. – 2003. - 21 июня.
12. Голос Крыма. – 2003. - 27 июня.
13. Полуостров. – 2003. - 25 апреля.
14. Голос Крыма. – 2003. - 13 июня.
15. Авдет. – 2003. - 13 мая.

Аннотация: Статья посвящена анализу некоторых изменений в подходах турецких официальных кругов к проблеме возвращения и обустройства крымских татар, наступивших после завершения «эры С. Демиреля». Речь идет, в частности, о признании Турцией роли Украины в процессе возвращения репатриантов в Крым, что открывает новые перспективы для украинско-турецкого сотрудничества в сфере поддержки этого процесса.

Ключевые слова: этнос, интеграция, национальное государство, межнациональное согласие, национальное меньшинство.

Abstract: The article is devoted to the analysis of some changes of Turkish official circles' approaches to the problem of Crimean tatars' return and adaptation, which appeared after "S. Demirel's era" finish. The author talks about Turkey's recognition of Ukraine's role at the process of return of repatriates into Crimea, that opens new perspectives for Ukrainian-Turkish cooperation at the sphere of support of this process.

Key words: ethnos, integration, national state, international consent, national minority.

Поступила в редакцию